

HISTORIJSKI RAZVOJ IMENA »HRVAT«

OD DARIJA I. DO KONSTANTINA PORFIROGENETA
(522. pr. Kr. do 959. posl. Kr.)

Narodno hrvatsko ime, koje čakavci i štokavci izgovaraju »Hrvât«, a kajkavci »Horvât«, bilo je nekoć prošireno u širokom pasu kroz cijelu srednju Evropu od Baltika do Jadranskog i Egejskog mora. Izvan sadanjega hrvatskoga državnog i etničkog prostora imade mu starih tragova u Grčkoj, Mađarskoj, na njemačkom, češko-moravskom, slovačkom i poljskom narodnom zemljištu. Može se reći, da se svuda, gdje je u davniini bilo Slavena, nalazi i po koje naselje s hrvatskim imenom. Učeni se ljudi već nekoliko stoljeća trude, da odgonetnu razlog toj proširenosti i da protumače, otkuda to ime, što znači i da li svuda označuje isti narod ili isto slavensko pleme. Od Porfirogeneta pa sve do najnovijega doba bilo je izneseno mnogo etimoloških tumačenja hrvatskog imena, a u vezi s njima i mnoštvo teorija o podrijetlu njegovih nosioca. Ipak nijedno nije zadovoljilo jezikoslovnih stručnjaka. Prije nekoliko godina podao je u ljubljanskom časopisu »Etnolog« prof. Rajko Nahtigal, jedan od prvaka slavenske filologije, bibliografski pregled svih pokušaja tumačenja hrvatskog imena od postanka slavistike na početku prošlog stoljeća pa do naših dana. O njima izriče i svoj stručni sud, a na koncu predlaže i svoje riješenje. Njegov prikaz je bez sumnje uz ono, što je prije pisao L. Niederle — najiscrpivija i najbolja rasprava, što je ikad napisana o hrvatskom imenu. Nahtigal je među ostalim prvi upozorio na veliku važnost naglaska kod prosuđivanja podrijetla imena »Hrvât«. Konačni je njegov sud, da nijedno dosadanje riješenje ne može izdržati filološke kritike, a i svoje vlastito predlaže s rezervom.¹

Čitajući pažljivo i s razumijevanjem taj Nahtigalov prikaz, treba priznati, da na osnovu materijala, kojim je do sada raspolagala slavistika i s pomoću filološke metode, kojom se služila, doista nije moguće riješiti svih problema, što ih krije i prouzrokuje hrvatsko ime. Ipak to ne znači, da je sam problem uopće nerješiv. Treba samo odabrati drugi put: potražiti nova vrela i upotrebiti drugu metodu i riješenje će se naći. A to je svrha ovoj raspravici.

¹ Nahtigal Rajko, *Donesek k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat*. ETNOLOG, knj. X.—XI. Ljubljana 1937—1939; str. 383—411.

Car Porfirogenet tvrdi, da su Hrvati došli u Dalmaciju, Panoniju i Ilirik iz Bijele ili Velike Hrvatske, koja se nalazila onkraj Turske (Mađarska) i »Bagibareije«. Kako je poznato, prof. Hauptmann neopozivo je dokazao, da je Krakov s cijelim područjem kasnije Male Poljske zaista još u doba Porfirogenetovo bio jezgra Bijele Hrvatske, a ta je na mahove bila ujedno i Velika Hrvatska, jer je obuhvatala osim Galicije još i Češku, Moravsku, Šlesku i Slovačku. Odatle slijedi, da zagonetna »Bagibareia« ne može biti »Bavarska« (Bajvaria), kako je mislio jedan dio Porfirogenetovih tumača nego lijepa »Babja gora«, koja se svojom visinom od 1725 m južno-zapadno od Krakova ističe među ostalim visovima zapadnih Karpata (Beskida).

Taj je Porfirogenetov podatak potaknuo veći broj učenjaka, da postanak hrvatskog imena dovedu u vezu s karpatskim gorjem i iz naziva »Karpati« izvedu ime »Hrvati«. To se pokušavalo postići i pomoću slavenskih i pomoću germanskih jezičnih zakona, ali pokušaji nisu uspjeli. Isto tako nije uspjelo protumačiti imena »Hrvat« na druge načine, neovisno od Karpata, niti iz *slavenskih* niti iz *germanskih* jezika. Nije pomogla ni etnologija ni arheologija. Zatim se pokušalo naći riješenje zagonetke u *iranskim* jezicima, uzimajući za ishodište lična imena »Horoathos«, »Horouathos«, što su u prošlom stoljeću nadjena u ruševinama grada Tanaisa na ušću Dona u Azovsko more. Iranisti Vsevolod, Miller i F. Justi smatrali su ta imena iranskim osobnim imenima. Miller ih je tumačio s osetskim riječima *hor* (sunce) i *vat* (postelja), dakle »sunčeva postelja«, a Justi ih je preveo: »svoje, vjerne prijatelje imajući«. U Müllenhoffovu djelu »Deutsche Altertumskunde« tanaidska se imena tumače iz zendskog (srednje-perzijskog) *huraodha* (skladan). Rus A. Pogodin prvi je g. 1901. izjavio, da su tanaidska imena »Horoathos«, »Horouathos« najstariji pojavi hrvatskog narodnog imena na evropskom tlu, a budući da su Hrvati slavenski narod, on je i ta imena smatrao slavenskima. Historik K. Jireček složio se s Pogodinom u toliko, što je i on držao ta imena prvim odzvucima hrvatskog narodnog imena, ali radi autoriteta filologa Millera i Justia smatrao ih je iranskima te stoga i hrvatsko narodno ime proglasio iranskim. Time je u znanost uveo t. zv. »iransku teoriju«, koja nastoji, da podrijetlo hrvatskog imena i hrvatskog naroda protumači pomoću iranskih jezika. Vrijednost je te teorije porasla, kad su tim putem pošla gotovo u isto vrijeme i neovisno jedan od drugoga dva ponajuglednija slavista, ruski akademik prof. A. Sobolevskij i berlinski akademik profesor M. Vasmer. Sobolevskij je tumačio tanaidska imena pomoću staro-bakrijskih riječi *hu* (dobar), *ravah* (sloboda) i iranskog završetka *-at*, dakle »dobroslobodan«. Po njegovu sudu ta tanaidska imena svjedoče, da je negdje u blizini u porječju Do-

na i na obalama Azovskog i Crnog mora stanovalo iransko pleme Horvata, koje se kasnije rasteplo, a pojedini njegovi dijelovi zapali među Slavene, s njima se pomiješali, primili od njih jezik, a dali ime svoje ime i svoju plemensko-državnu organizaciju. M. Vasmer proglasio je najprije g. 1921. korjenom imena »Hrvat« iransku riječ *haurvatar* (stočar), a zatim g. 1923. riječ *hu-urvatha* (prijatelj). Kod ovog drugog tumačenja je i ostao. To se tumačenje najviše svidjelo historiku L. Hauptmannu i pod njegovim je snažnim utjecajem postalo dosta popularno. I slavisti Fr. Ramovš, A. Meillet i A. Vaillant smatraju hrvatsko ime iranskim, ali ne dadoše posebnih svojih tumačenja. Meillet i Vaillant upućuju na Sobolevskoga. Od drugih slavističkih prvaka A. Brückner odlučno je odbijao iransku teoriju, a R. Nahtigal doduše dopušta, da bi dva tanaidska imena mogla biti iranska, ali ne vidi, kako bi se iz njih dalo izvesti ime slavenskih Hrvata. On kaže: »Kako se vidi iz brojnih, potpuno različitih pokusa, nije baš lako rastumačiti tanaidsko osobno ime s ušća Dona iz iranštine... Po svoj vjerojatnosti tvorba je riječi iranska, no izvoditi iz nje ime Hrvata, nema pravoga prohodnoga puta« (404). On se radije vraća natrag k karpatsko-germanskoj teoriji i kuša pokazati, da su možda germanski Bastarni oko II. stolj. pr. Krista iz prvotnog imena Karpata i naroda, koji im je to ime dao, načinili ime »Harvadja«, iz kojeg su onda kasnije potekli različiti slavenski oblici imena »Hrvat«. »Jer je teško pomišljati za Karpatima — tako završava Nahtigal svoj članak — na neko doseļjeno iransko pleme s prvotnim imenom Hrovat- ili Horvat-, odnosno Hruvat- ili Hurvat-, kod čega bi povrh toga bile teško razumljive dublete sa samoglasnikom pred i poslije r, sve naklanja k tomu, što dalje izvodim sa svom rezervom, da bi se ipak tražila neka veza s imenom Karpata i njihovim prikarpatskim germanskim oblikom iz vremena, kad su tamo svakako bili Germani i primili nekadanje staro ime... No nagadanjima su otvoreni pretnogi i daljnji putevi.« (411).

Uz iransku i karpatsko-germansku teoriju bilo je u zadnje doba i drugih pokušaja odgonetanja tajne hrvatskog imena. G. Iljinskij i M. Budimir potražiše mu korijenje u indoevropsko-slavenskim jezičnim dubinama, a K. Oštir i N. Županić kod predindoevropskih Alarodijevaca: prvi u vezi s Karpatima, a drugi kod kavkaskih »Harimata«. Osnivač rusko-sovjetske jafetističke jezikoslovne teorije N. J. Marr držao je ime »Hor-vat« za jednostavno aspirirano preinačenje imena »Sarmat«, k čemu je njegov učenik N. Deržavin dodao, da je i ime »Serb« puka dijalekatska preinaka imena »Sarmat«. Na ta su se tumačenja drugi filolozi po svoj prilici samo ironično nasmiješili. Nijemac J. Leers ustvrdio je, da hrvatsko ime potječe od germansko-gotskog *Hreidgotar*, a Slovenac J. Rus, kojega slijedi i K. Šegvić, od gotskoga *Hrôthgutans*. Jedno i drugo tumačenje proglašuje Vasmer neispravnim: prvo »ganz bombensicher falsch«,

a drugo »ebenfalls völlig unbrauchbar«. Rusovo tumačenje zabcili su i J. Kelemina, A. Vaillant i A. Mayer.

Izredale su se dakle kod tumačenja imena »Hrvat« najraznoličnije teorije: čista slavenska, bilo u vezi s Karpatima bilo neovisno od njih; indoevropsko-slavenska; čista germanska, germansko-karpatska, germansko-gotska; karpatsko-ilirska, karpatsko-tračka, karpatsko-alarodijska; iranska, iransko-kavkaska ili osetska, alanska; kavkasko-alarodijska. Doista: quot capita, tot sensus! Kad je g. 1889. T. Maretić pretresao mnijenja učenih ljudi svoga doba o etimologiji hrvatskog imena, izjavio je, da nijedno nije takovo, da bi ga filologička nauka mogla prihvatiti. U isto vrijeme primjetio je P. B u d m a n i u Akad. Rječniku kod imena »Hrvat«: »postanje se ne zna«. Slično je tridesetak godina kasnije Čeh L. N i e d e r l e u svom francuskom djelu »Manuel de l'antiquité slave« (Paris 1923, I. 91, n. 2) istaknuo, da etimologija hrvatskog imena ostaje i nadalje tamna: »Le nom des Croates demeure obscur quant à son étymologie«. Tko pročita vrsnu Nahtigalovu raspravu sa svima u ovom našem pregledu ispuštenim obrazloženjima i citatima, doći će i danas do istog zaključka kao ti skeptici. Reklo bi se, da je problem nerješiv. Pa ipak nije!

II. NOVA METODA ISTRAŽIVANJA

Svi ti uzaludni pokušaji filologa dokazuju, da se na samom području jezikoslovlja i pomoću filoloških metoda istraživanja ne može razriješiti gordijski čvor podrijetla i značenja hrvatskog imena i hrvatskog naroda. Jezikoslovci su postupali s imenom »Hrvat« više manje tako, kako bi matematičari rješavali zamršenu jednadžbu ili paleontolozi u kakvom muzeju odgonetali doba i podrijetlo suhih i oglodanih kostiju, za koje se ne zna, gdje im je prvotno nalazište. Ime se uzimalo ili odviše apstraktno, bez veze s njegovim živim nosiocima, ili u odviše skućenom prostoru i povijesnom okviru. Odgovor se tražio više u rječnicima nego li u povijesnim vrelima i zbivanjima. Prvu i glavnu riječ vodili su filolozi, — slavisti, germanisti, iranisti, indoevropisti, alarodisti —, a historici su s respektom primali njihova rješenja i odabirali ona, koja su im se činila razumnija i stvarnija. A proces istraživanja imao je zapravo biti obratan. Narodi i njihova imena plod su životne evolucije. Trebalo je stoga da najprije historici pomoću genetične historijske metode otkriju i prikažu prve pojave imena »Hrvat« i u vezi s njegovim nosiocima njegov stvarni daljnji razvoj, a onda istom da filolozi na temelju dobivenog materijala izreknu svoj konačni sud o značenju imena i o razlozima brojnih varijanata. To dakle, što je do sada bilo zanemareno, pokušat ćemo učiniti u ovom članku.

Za podlogu i predmet istraživanja uzeti ćemo ne samo ime nego s njime i njegove nosioce. Veću ćemo pažnju posvetiti ot-

krivanju sadržaja povijesnih vrela, u kojima se nalaze najstariji spomeni hrvatskog imena nego li domišljanjima o njegovu etimološkom značenju. Ne ćemo se gubiti u šumi najrazličnijih oblika imena već ćemo ispoređivanjem najstarijih *pisanih* oblika među sobom i sa živim narodnim imenom nastojati da ustanovimo njegov pravi domaći oblik i izgovor. Medjusobnim osvjetljivanjem najstarijih poznatih vrela o hrvatskom imenu nastojati ćemo iznaći nova vrela i po mogućnosti doprijeti do prve pojave imena »Hrvat« i njegovih prvih nosioca. Tada ne će biti teško filolozima da otkriju pravo značenje imena i na taj način popune i usavrše rezultate historijskog istraživanja. U praksi će se taj proces odvijati ovako:

1. Najprije treba iscrpsti najstarija do sada poznata historijska vrela, u kojima se spominje hrvatsko ime i ustanoviti njegov pravi domaći oblik. Vrela su ova: spis cara Porfirogeneta »De administrando imperio« i žiče sv. Većeslava iz prve polovice X. vijeka; Trpimirova povelja i kameni natpis nezavisnog bana Branimira iz druge polovice IX. v.; tanaidske ploče iz početka III. vijeka. U tim vrelima piše se doduše ime hrvatsko različnim načinom, ali se ispoređivanjem vidi, da su ga sami Hrvati izgovarali dvojakim načinom baš kao i danas, negdje u punijem obliku »Horvat«, a drugdje u stegnutom »Hrvat«. U najstarijim staroslavenskim rukopisima žiča Većeslavova dolazi jedan i drugi oblik: u ruskom Vostokovskom rukopisu »Horvati«, a u hrvatskom novljanskom »Hrvati«.² U Porfirogenetovu spisu piše se postojano »Hrobatos«, »Hrobatoi«, što se čitalo »Hrovatos«, »Hrovati«. Kad bi to pisanje bilo ispravno, trebalo bi zaključiti, da je domaći hrvatski izgovor bio »Hrvat«, »Hrovati«. Ali takav zaključak pokazuje se neispravnim, čim promotrimo, kako Car tumači značenje riječi »Hrvat«. On kaže: »Hrobatoi (č-Hrovati) se tumači iz slavenskoga jezika, a označuje one, koji posjeduju mnogo zemlje«. Iz takova tumačenja slijedi, da je Porfirogenet čuo izgovarati ime u obliku *Horvat*, a ne *Hrvat*. *Hrovati* u slavenskom ne znači baš ništa. Smisao, što ga Car navodi, dobiva se istom onda, ako hrvatsko ime čitamo ne *Hrovathos* već *Horvathos* i pri tom grčki mislimo. U tom slučaju prva polovica imena sjeća na grčku riječ *hora* = zemlja, a druga polovica na grčku riječ *vathos* = dubina, širina, prostor, dakle: *hora-vathos* = mnogo zemlje. Prema tomu bi Car bio morao ovako reći: *slavensko* ime *Horvati* bi u *grčkom* značilo one, koji imaju prostranu zemlju. Iz dosjetljive careve opaske o značenju imena »Horvat« slijedi, da oblik »Hrovati«, što se nalazi u njegovu djelu, ne potječe od njega već ili od njegova pisara ili od kasnijih prepisivača. Vidi se, da je Bizantincima jednako kao i dalmatinskim Latinima, koji su skovali oblik *Croatus*, bilo laglje zapamtiti, izreći i napisati »Hro« nego li »Hor«, »Hrvat« mjesto »Horvat«.

² *Sborník staroslavanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmíle*. Uspořádal J. Vajs. V Praze 1929; str. 18 i 42.

Sto godina prije nego li je Porfirogenet pisao svoj izvještaj o Hrvatima, nazvao se samosvojni ban Trpimir u svojoj latinskoj darovnici od g. 852. »dux *Chroatorum*«, a Branimir kojih trideset godina kasnije na kamenom oltarnom pluteju u Šopotu »dux *Cruatorum*«. Latinski Branimirov naslov pretpostavlja, čini se, domaći hrvatski izgovor *Hrvati*, a latinski oblik *Chroati* odražuje poput bizantinskog *Hrovati* puniji hrvatski izraz *Horvat*, *Horvati*.

Prijedjimo sada iz X. i IX. vijeka u treći k tanaidskim grčkim natpisima i ogledajmo oblike »Horoathos«, »Horouathos«.³ Sjetimo li se Porfirogenetove etimologije »hora-vathos«, sličnost je neobična. No grčki nastavak — os možemo bez daljnje zane-mariti, jer su ga Grci po svojoj jezičnoj nuždi uvijek dodavali takvim stranim imenima, kakovo je hrvatsko. Ostane nam »Horoat«, »Horouath«. Tko ne vidi u tom imenu posvemašnju sličnost ili zapravo jednakost s hrvatskim narodnim imenom u njegovu punijem obliku »Horvat«, — osobito, ako se ime ne gleda i ne čita već izgovara?

Slijedi, da su imali pravo Pogodin, Jireček, Sobolevskij, Vasmer, Županić i Hauptmann, kad su u imenu tanaidskog arhonta Horoatha zapazili prvi evropski odzvek hrvatskog narodnog imena. Njihov zaključak potvrđuje i historijska činjenica, da se ime »Horvat«, »Hrvat« kod Hrvata upotrebljavalo i kao narodno i kao osobno, a kao prezime upotrebljava se još i danas. Već je Porfirogenit zabilježio, da se jedan od petero braće, koji su zajedno s dvije sestre doveli Hrvate u novu južnu domovinu, zvao »Horvathos«, Horvat. Još osam stoljeća kasnije zvao se jedan od najmoćnijih bosansko-hrvatskih velikaša *Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, a Hrvoje, Hrvo, Hrvatini oblici su osobnog imena Hrvat.

2. Upoznavši da su već u doba narodne dinastije sami Hrvati izgovarali svoje narodno ime u punijem i stegnutom obliku i ustanovivši vezu tanaidskog imena s punijim oblikom hrvatskog narodnog imena »Horvat«, pođimo u potragu za njegovim najstarijim nosiocima, za prvotnim Hrvatima. Polazna postaja neka bude iransko-grčki pomorski grad Tanais na ušću Dona, a putokaz ime njegova odlična građanina i glavara Horoata.

Ime »Horoat - Horvat« je iransko. Filozofi iranisti, Vsevolod, Miller i Justi, te slavisti Sobolevskij i Vasmer, koji su poznati i radi svojih istraživanja iranskih naziva na sadanjem slavenskom području nekadanje Skitije i Sarmatije, ne mogu se doduše složiti glede značenja tog imena, ali o njegovu iranskom karakteru nijedan ne sumnja. I s pravom, jer se iz sadržaja tanaidskog natpisa iz g. 220. jasno razabire, da je i Horoat bio Iranac i cijela njegova obitelj iranska. Otac se zove Sandarzije, a brat Voraspes, a to su iranska imena. Grad Tanais imao je u II—III v. poslije Krista dvostruko pučanstvo, domaće iransko-sarmatsko i strano

³ Latyschev B., *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*. Vol. II. Petropoli 1890; n. 445 (pg. 261—2); n. 430 (pg. 237).

grčko, te dvije uprave, iransku i grčku. Na čelu grčke bio je »hellenarchos«, t. j. načelnik Helena, grčkih kolonista-trgovaca, a na čelu iranske bila su g. 220. četiri arhonta, među kojima se spominju Horoat i Voraspes, sinovi Sandarzijevi. Grci su imali svoj dio grada, uz luku, a Iranci svoj. Među Irancima mora da je obitelj Horoatova bila vrlo ugledna, kad su on i brat sačinjavali polovicu vrhovne gradske uprave! A po svoj prilici je taj isti arhont Horoat onaj pokrovitelj jedne vjerske bratovštine, koji se spominje 20—30 g. prije na starijoj tanaidskoj ploči, pisanoj za vladanja bosporanskog velikog kralja Sauromata (175—211). I samo ime grada Tanaisa je iransko. Grci su i rijeku Don i grad na njezinu ušću zvali Tanais. A to je grčki način pisanja staroiranske riječi »danav«, koja znači »rijeka« i od koje potječe naziv »Don« i naš »Dunav«, Dnjepar (Danaper), Dnjestar (Danaster) i Dunajec na području nekadanje krakovske Bijeje Hrvatske.

Iz svih tih opažanja slijedi nepobitno, da je i ime Horoat-Horvat bilo iransko i cijela etnička sredina, iz koje je proizašlo, također iranska. A već smo vidjeli, da je metodološki dopušteno smatrati to tanaidsko *osobno* ime prvim poznatim odzvukom hrvatskog *narodnog* imena. Hoćemo li dakle pronaći prvotnu plemensko-narodnu skupinu, koja je nosila ime »Horvati«, treba je tražiti na iranskom etničkom području. Sigurno je, da je u VI. v. na gornjoj Visli postojao narod, koji se zvao Bijeli Horvati, ali se pita, da li su ondje bili i tristo godina prije toga? Pitanje je opravdano, jer Ptolemej, koji je pisao svoje velevažno geografsko djelo samo oko 150 godina prije nego li su napisane tanaidske mramorne ploče, ne zna uopće za »Horvate«. On spominje Vislu kao granicu između Sarmatije i Germanije; gore, gdje ona izvire, zove Sarmatskim gorama, ali o »Horvatima« ništa ne zna, premda na svojoj karti evropske Sarmatije nabraja preko 50 narodnih imena. Možda se oni kriju pod imenom »Tanaiti«-Donci, koje Ptolemej smješta iznad grada Tanaisa, u zavoj donjega Dona.⁴ Gradski arhonti na tanaidskim pločama, među kojima je i Horoat, nazivaju se glavarima Tanaićana, »archontes Tanaitón«. Ali tu se radi o *građanima* Tanaisa, te se iz samog njihovog imena »Tanaiti« ne bi smjelo zaključivati, da pripadaju *narodu* »Tanaita«-Donaca. Osim toga i sam naziv »Tanaiti« nije etnički već geografski, uzet od imena rijeke, kao n. pr. kasniji nazivi Moravci, Bošnjaci. Premda je dakle samo po sebi moguće i što više vrlo vjerojatno, da tanaidski Horoat nosi etničko ime Ptolemejevih »Tanaita« i stoga da su Horvati u III. v. još bili na Donu, daleko od Visle, ipak nas ta puka mogućnost ne smije zadovoljiti. Treba dalje tražiti. Nema li hrvatskog imena među evropskim iranskim narodima i plemenima, potražimo ga na azijskom iranskom području. Poznato je, da su Iranci došli u Evropu iz srednje Azije, gdje im je u porječju velikih iranskih rijeka Amu-

⁴ Ptolemejevu kartu Sarmatije cfr. u djelu: Niederle L., Slovanské starožitnosti. I, část 2, str. 376 (2. izd.). V Praze 1926.

darje i Syr-darje bila etnička kolijevka. Imajući brze konje i vrsne junake iz tog su se rasnog središta tokom prvog tisućljeća prije Krista raširili na istok do kineskih granica, na zapad preko sibirske i južnoruske stepe do Visle i Karpata, a na jug u Evropi do donjeg Dunava, a u Aziji do Indijskog oceana na širini od ušća Eufrata i Tigrisa sve do porječja rijeke Inda.⁵ U Evropu su iz tog cijelog azijskog Irana sve do II—III v. poslije Krista, kad su im turanski narodi zakrčili put, dolazili na više mahova i uvijek pod novim imenima. Prije dakle nego li definitivno napustimo traženje prvotnih Hrvata pod tim imenom, treba iscrpsti i zadnje metodološke mogućnosti, te *pregledati popise starih azijskih iranskih skupina*, ne bi li se ondje našlo ime slično hrvatskom narodnom imenu. To do sada nitko nije pokušao. A da je tako trebalo u interesu znanstvenog istraživanja postupati, pokazat će uspjeh ovoga prvog pokušaja.

Najstarije poznate popise iranskih naroda nalazimo u staroperzijskim klinovim natpisima velikog kralja Darija I., koji je vladao ogromnim iransko-perzijskim carstvom na prelomu šestog i petog stoljeća prije Krista (522—486 pr. Kr.). Pouzdanije historijsko vrelo ne možemo si ni poželjeti. Natpisi su usječeni u živi kamen, a imena izražena u staroperzijskom originalu. Darije u više natpisa nabraja narode, kojima vlada, a u svim tim popisima na prvi pogled privlači pažnju ime HARAHVATIŠ. Odbaci li se završni nastavak —iš, koji sjeća na grčki —os, dobivamo ime *Harahvat*, koje je tako slično hrvatskom narodnom imenu, da se istraživač mora kod njega zaustaviti. I doista pratimo li to iransko narodno ime u njegovom glasovnom razvoju od Darija do početka kršćanske ere, pa dalje do tanaidskih mramornih ploča, uvjerit ćemo se, da je »Haratvatiš« najstariji *pisani* oblik imena »*Hrvat-Hrvat*«.

III. NOVA VRELA

Zadnjih stotinu godina bilo je otkriveno u Perziji,⁶ koja se danas naziva nekadanjim općenitim imenom »Iran«, mnogo staroperzijskih klinovih natpisa. Najviše ih ima iz doba Darija I. i njegova sina Kserksa I.⁶ Od Darijevih su natpisa najdulja i najvažnija ona tri, u kojima se među ostalim izjavama nalaze i popisi najglavnijih naroda njegova golemog carstva. Prvi od tih popisa nalazi se na znamenitom Darijevom pobjedničkom spomeniku u gori »Bagastana« (Bagistan, Behistun, Bisutun), na putu

⁵ Kod nas je lijepo počeo osvjetljivati prošlost starih Iranaca dr. Z. Vinski. Cfr.: Glavni nosioci eurazijske nomadske umjetnosti. Prilog Vjesn. Hrv. Arh. Dr., IV. ser. sv. XVII (1936), str. 1—26. — Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata. Zagreb 1940.

⁶ Cfr. F. H. Weissbach, Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig 1911. — Sarre Fr. und Herzfeld E., Iranische Felsreliefs. Aufnahmen und Untersuchungen von Denkmälern aus alt- und mittelpersischer Zeit. Berlin 1910.

iz nekadanje medijske prijestolnice Egbatane u Bobilon. »Bagastana« je bila sveta staroiranska gora, Bogostan, Božji stan. U njoj je g. 520.—519., t. j. druge godine svoga vladanja, Božji stan. U kom i riječju prikazao svoje pobjede nad devet buntovnih kraljeva. U živoj stijeni uklesana je velika slika, kako Darije hvali Bogu Ahura Mazdi za pobjedu nad lažnim Bardijom (Smerdisom), koji mu leži pod nogama i nad drugih osam buntovnika, koji straga povezanih ruku redom stoje pred njim svezani jednim užetom oko vrata. U natpisima pod slikom i sa strane sam Darije nabraja narode i zemlje, nad kojima po milosti Ahura Mazde vlada i pripovijeda, kako je odmah u prvoj godini, svog vladanja sretno svladao sve pobune. Natpisi su uklesani na tri glavna državna jezika: na staroperzijskom, elamskom (Susa) i akadskom ili babilonskom. Drugi je popis iz g. 516 pr. Kr., a sačuvao se na nutarnjoj strani monumentalnih stepenica, što su vodile na tvrđavu u Darijevoj prijestolnici Persepolis (odlomak e). Treći popis uklesan je na nadgrobnom Darijevom spomeniku, na gorskim stijenama blizu Persepolisa, koje se danas zovu Nakš-i-Rustam. Spomenik je dovršen prije g. 486—485, kad je Darije umro. U sva tri spomenika navedeni su i HARAHVATIŠ. Uzmimo za primjer početak natpisa u Bagistanu. Taj prema ritmičkom staroperzijskom tekstu glasi po prilici ovako:

»Ovo govori kralj Darejavoš: Ja sam Darejavoš, silni kralj, kralj kraljeva, kralj u Perziji, kralj zemalja, sin Vištaspin, unuk Aršamin, Hahamanišija«.

»Ovo govori kralj Darejavoš: Moj otac — Vištaspas, Vištaspis otac — Aršama, Aršamin otac — Arijaramna, Arijaramnin otac — Čišpiš, Čišpišev otac — Hahamaniš«.

»Ovo govori kralj Darejavoš: Stoga se i nazivamo Hahamanišije. Po ocevima mi smo plemeniti. Po ocevima rod je naš kraljevski«.

»Ovo govori kralj Darejavoš: Osam je već bilo kraljeva u mom rodu, a ja sam deveti. U dvije loze devet nas je kraljeva«.

»Ovo govori kralj Darejavoš: Po volji Ahuramazde ja sam kralj. Vlast nad zemljom povjeri mi Ahuramazdan«.

»Ovo govori kralj Darejavoš: Po volji Ahuramazde kralj postah ovih naroda, koji mi služahu: Parsa, Uvađa, Babirus | Assur, Arabaja, Mudraja | Otoci Sparda, Jonci | Mada, Armina, Katpatuk | Parthava, Zranka, Haraiva | Hvarazmiš, Bahtriš, Suguda | Gandara, Saka, Sagatus HARAHVATIŠ i Maka | Svega naroda dvadeset i tri«...⁷

U elamskom i babilonskom prijevodu tih imena ime je Harahvatiš ponešto iskrivljeno: u elamskom stoji »Harraumatiš«, a u babilonskom »Aruhaatti«. To je za naše daljnje istraživanje koristan mig, da kod tumačenja hrvatskog imena ne pridajemo

⁷ Weissbach, 1. c. str. 8 ss. — Pjesničku formu i ritam nastojao je u svom prijevodu sačuvati Fr. W. König, Relief und Inschrift des Königs Darius I am Felsen von Bagistan. Leiden 1938, S. 35—59.

preveliko značenje njegovim stranim oblicima. Odlučno je, kako se sam narod naziva, a ne kako drugi prilagođuju njegovo ime svojim jezičnim zakonima. U istom Darijevom natpisu dolaze »Harahvatiš« još tri puta, naime u §§. 45, 47, 48, gdje je govor o ustanku Perzijca Vahjazdate, drugoga lažnog Bardije (Smerdisa). Odlučne bitke s pristašama toga buntovnika bile su se u »Harahvatiš«.

Za istraživanje također je korisna opomena tumača staroperzijskih natpisa, da riječ »dahju«, koju Darije upotrebljava u popisima naroda, znači u tadanjem administrativnom jeziku istodobno zemlju i narod, koji u njoj stanuje. Tako i »Harhvatish« znači već prema smislu sad narod, sad opet satrapiju ili kraljevstvo. Bila je to velika jugoistočna perzijska satrapija, koja je graničila s Indijom, a sezala na jug do Indijskog oceana, — po prilici današnja južna polovica Afganistana, cijeli Beludžistan i istočni dio sadanjeg Irana. Davno je već ondje nestalo staroga imena, ali je ono na sreću ostalo ovjekovječeno u Darijevim kamenim natpisima, poslije njega i u nekim drugim pisanim spomenicima, koji nam omogućuju, da pratimo njegov razvoj od *Harahvatiš* do *Horvat*.

2. Ime »Harahvatiš« dolazi i u Avesti, zbirci svetih staroiranskih knjiga, ali u nešto promijenjenom obliku *Harahvaiti*. Ne može se točno ustanoviti, iz kojega doba potječe taj oblik, jer Avesta, kako je do nas došla, nije sva iz istoga doba. Za vladanja Darijeva i njegovih nasljednika sastojala se Avesta iz 21 knjige (Nasks). Za nereda prouzročenih provalom Aleksandra Velikoga i poslije uslijed nazadovanja Zaratustrine vjerske baštine pod grčkim kulturnim i vjerskim utjecajem, veliki je dio prvotne Aveste propao. Dolaskom dinastije Sasanida na vlast u III. v. posl. Kr. (g. 212) oživjele su zaratustrovske predaje i šahan-šah Šapur II. (309—379) uspostavio je opet Avestu u 21 Nasks. No propašću sasanidskog perzijskog carstva oko polovice VII. v. i prevlašću islama u Iranu opet je propao veliki dio svetih knjiga. Od nekadanje Aveste sačuvali su Parsi u Indiji, kamo su bili pobjegli pred Arapima, samo pet dijelova Avester. Ti se zovu: 1. *Jasna* (= žrtva), bogoslužbeni obrednik, u kojem se ističe 17 sv. himana, zvanih »Gatha«. To su i jezikom i stilom najstariji dijelovi Aveste. 2. *Vispered* (visperatovo = sva gospoda), molitve nižim božanstvima ili anđelima. 3. *Vendidad* ili *Videvdad* (vi-daeva-data = zakon protiv đavlima). To je najbolje sačuvani dio nekadanje Aveste. Sadržaje različite sakralne propise i obiluje podacima o staroiranskom životu. U tom se dijelu spominje i *Harahvaiti*. 4. *Jašt* (ješti = slavospjev). To su prastare pjesme na čast pučkim božanstvima i ostatci starih mita i eposa. I u njima imade podataka, koji su važni za povijest hrvatskog narodnog imena. 5. *Khorda* (kratka) *Avesta*, neka vrst molitvenika za svjetovnjake. Teško je reći, kad je koji od tih dijelova nastao, jer se Avesta od vremena Zaratustre, čiji zaštitnik je bio Darijev otac Vištaspas, pa do Šapura II. — dakle kroz osam stoljeća — sad

smanjivala sad opet popunjavala. Svakako je star *Videvdāt*, u kojem se govori o *Harahvaiti*.

3. Brzo poslije Darijeve smrti počeo se kvariti staroperzijski jezik. Onaj, što se upotrebljavao u klinovim natpisima, bio je jezik perzijske aristokracije, a što dalje to su se sve više drugi slojevi udaljivali od tog dvorskog i književnog jezika i u izgovaranju riječi i po gramatici. Kvarenje se već opaža u natpisima Kserksovim. U jednom njegovom natpisu, što ga je otkrio i g. 1937. objelodanio E. Herzfeld, ime Harahvatiš pisao je doduše u perzijskom još onako, kako ga nalazimo u Darijevim natpisima, ali u dodanom akademskom ili babilonskom prijevodu već manjka završni nastavak —iš. Ime glasi *Arrahut*. Izdavač tog natpisa Herzfeld primjećuje: »U akademskim oblicima imenâ napadan je broj oblika bez završnog nastavka: arrahut, partu, bahatar, huvarazam... Stoga treba istražiti, nijesu li već u prvim godinama Kserksovim u staroperzijskom pojedine riječi bile izgovarane bez sklonidbe«. Isti iranist i u jednom je prijašnjem članku primjetio: Kako za Kserksa (485—464) sve ide na niže, tako i umijeće pisara. Bilo im je to teže, što je veći bivao razmak između pisane i govorene riječi. Stoga se u kratkim Kserksovim natpisima nalazi mnogo više pogrješaka nego li u Darijevim... Te pogrješke odaju uz glasovne promjene također prostonarodnu gramatiku«. Da se tada doista i u živom perzijskom jeziku, a ne samo u babilonskom načinu pisanja, uz ostala imena promijenilo i ime »Harahvatiš«, doznajemo iz načina, kako su to ime bilježili kasniji grčki pisci. Iz njihovih se oblika razabire, da je izgubilo završni nastavak -i š, -i, a kod izgovora da je počeo prevladavati -o- mjesto -a-: *Harahvat*, *Horohvat*.

4. Grci su upoznali ime »Harahvatiš«, »Harahvat«, istom za osvajalačkih ratova Aleksandra Velikoga (356—323 pr. Kr.). Na putu u Indiju podvrgao je on g. 330. i satrapiju Harahvatiš. Ipak Macedonci nikad ne spominju toga domaćeg imena, a ni o satrapiji ne govore već uvijek samo o njezinim stanovnicima, koje zovu *Arahotoi*, s naglaskom na zadnjem slogu (*Arahotí*). To je ime nastalo prema babilonskom izgovoru, kako smo ga upoznali u Kserksovom natpisu (*Arrahut*). Razlog će biti u tom, što su Aleksander i njegovi nasljednici osvojenim perzijskim carstvom upravljali iz stare Babilonije, te bili pod utjecajem administrativne babilonske terminologije. Tijekom vremena su se Grci još više odalečili od domaćeg iranskog naziva, te prijašnju satrapiju *Harahvatiš* stali nazivati *Arahosia*, a narod *Arahosioi*. Ti su onda oblici prodrli u internacionalnu znanstvenu terminologiju za označavanje nekadanje satrapije Harahvatiš. U tim grčkim oblicima imade za naše istraživanje neko značenje jedino naglasak, koji je u starijem macedonsko-grčkom obliku na zadnjem slogu,

⁴ Herzfeld E. 'Xerxes' Verbot des Daiva-cultes. Archäol. Mitt. aus Iran. VIII Berlin 1937; S. 73.

⁵ Arch. Mitt. aus Iran, VIII (1936); S. 48.

a u mlađem helenističkom na predzadnjem. Vidjet ćemo, da se u tom odražuje domaći naglasak.

5. Najvažnije svjedočanstvo za promjenu starog oblika »Harahvatiš«, »Harahvaiti«, Harahvat« u »Horohvat« nalazimo kod grčkog geografa Isidora iz Charaxa na Perzijskom zaljevu. U njegovu djelcu »Stathmoi Parthikoi« (Mansiones Parthicae, Perzijske Postaje) naći ćemo ključ za razumijevanje tanaidskih natpisa i kasnijeg slavenskog oblika hrvatskog narodnog imena.

Isidor Haraški živio je u doba rođenja Kristova kad se Julije Cezar spremao, da po primjeru Aleksandra Velikoga osvoji tadanje Partsko ili Perzijsko carstvo, naložio je car August geografu Isidoru, neka potanko opiše prastaru vojničku cestu, kojom je Aleksander Veliki od Babilona preko cijelog Irana bio prodro sve do rijeke Inda. Isidor je proputovao tom cestom, označio sva znatnija mjesta na njoj i izmjerio udaljenosti. Dopro je i do »Arahozije«, drevne »Harahvatiš«. Ono, što se u par redaka o njoj kaže, za nas je neprocjenjivo. To je spona između staroperzijskog i tanaidskog oblika imena »Hrvat«.

Isidor piše: »... 19. *Arachosia: schoinoi 36 (= ca 162 km): Nju Parthi nazivaju Bijela Indija. U njoj je grad Biyt i grad Fársana i grad Horohoád i grad Demetriás; zatim Aleksandropolis, glavni grad Arahozije. Taj je grčki, a protječe ga rijeka Arahotós. Dotle seže država Partha.*¹⁰

U tom Isidorovom opisu nalazimo tri naziva, koji odgovaraju starom ahamenijskom imenu »Harahvatiš«, »Harahvat«, naime babilonsko-macedonski »Arahotós«, helenistički »Arachosía« i domaći, kojega je Grk Isidor razumio i zabilježio kao »Horohoád«. Držimo li u vidu starije domaće oblike, moramo zaključiti, da su tada domaći Iranci rijeku »Arahot-ós« i grad »Horohoád« sami zapravo zvali: »Horohvat«. Staro se dakle ime tokom pet stoljeća morfološki i fonetski izmijenilo isto tako, kao i neka druga imena s Darijevih natpisa. *Ahuramazda* izgovaralo se kasnije *Oramazda*, *Ohormizd*, *Hormuzd* itd. Ime pokrajine *Hvarazmiš*, *Huvarazmija* pretvorilo se u živim ustima u *Horazm*, *Horezm*. Samoglasnik -a- gubio je svoj zvuk i prelijevao se u druge samoglasnike, većinom u -o-. Staroiransko »baga« putujući prema zapadu postalo je »bog«, ali u imenu svete gore »Bagastana« ipak je prevladala u samom Iranu ikavština: Bagistan, Behistun, Bisutun... Današnji Hrvati bi još uvijek tu riječ izgovorili: Bogostan. Prevladao bi ne -i- već -o-, kako je prevladao i u imenu »Harahvat«.

IV. SKLAD MEĐU VRELIMA

Isidorova bilješka zanimljiva je i radi nekih drugih pitanosti, koje ju čine sličnom i tanaidskim natpisima i Porfirogeneto-

¹⁰ Isidori Characeni Parthiae descriptio. Cfr. Müller C., *Geographi Graeci Minores*, vol. I. Paris 1855; 244—254.

vim vijestima i sadanjoj hrvatskoj stvarnosti. On n. pr. veli, da Parthi nazivaju Arahoziju »*Bijela* Indija«. Indijom se zvala, jer je u ono doba obuhvatala i jedan dio Indije, a Bijelom za razliku od Crne, koja se sterala oko toka gornjega Inda, drugim riječima: *bijela* je bila *zapadna*, a *crna* je značila isto što i *sjeverna*. Tu imademo dva primjera za karakteristično staro-iransko označivanje strana svijeta po bojama, a ne po odnošaju k suncu: *bijelo* je značilo *zapad*, *crno*: *sjever*, *crveno*: *jug*, a *zeleno* ili prema predmetu *plavo*: *istok*. Porfirogenet zove karpatsko-vislansku Hrvatsku Bijelom ni ne znajući, da su Hrvati pod tim mislili na zapadnu Hrvatsku razlikujući je od crvene, koja je bila ili kasnije crvena Rusija oko Lavova ili — kako misli dr. Mladen Lorković u knjizi »Narod i zemlja Hrvata« — još južnija Hrvatska oko Azovskog mora. More, koje je bilo daleko od Bijele Hrvatske nazivali su Hrvati po pripovijedanju Porfirogenetovu »tamnim«. To je bilo Baltičko more, a tamnim su ga zvali, jer je bilo na sjeveru. Kad su u X. v. Rusi osvojili cijeli istočni dio nekadanje Bijele ili Velike Hrvatske, tamošnje bivše hrvatsko pučanstvo i dalje je mislilo staroiranski i one krajeve sve do XII—XIII v. dijelilo na Crvenu, Crnu i Bijelu Rusiju. Dolje na jugu dijelio je pop Dukljanin u isto doba Hrvatsku na Bijelu, t. j. zapadnu i Crvenu, t. j. južnu. U zapadnim Karpatima, današnjoj Slovačkoj, koje je u II. v. Ptolemej zvao *Sarmatskim* gorama, a kasnije staronordijska Hervararsaga *Hrvatskim* gorama (Harvadja fjölum) do dana današnjega ostali su tragovi staroiranske terminologije: cijeli taj dio Karpatu zove se »Beskidi«, što u iranskom znači »stijene, gore«. Na njihovu *zapadu* imademo *Bijele* Karpate, na *jugu* Rudave ili Rudaste, t. j. *crvene*, na *istoku zelene* (šumovite) Karpate, a na *sjeveru* su *Tatre*, iransko ime sa značenjem *tamne*, tmurne, crne. Niederle negdje primjećuje, da su slovački nazivi karpatskih visova Tatra, Fatra, Matra, Magura... nepoznata podrijetla. Sve su to slavizirani iranski nazivi: za Fatrom se krije Otac (f' dr, Vater, Pater), za Matrom Majka (madar), a Magura je maglovita (magh-) gora. I glasovita Babja gora, Porfirogenetova »Bagibareia«, nije isprva bila ni Babja gora ni Bavarska niti je Porfirogenet nehotice iskrivio to ime već se tu radi o svetoj gori Bijelih Hrvata. To je bila: *Bagi-baría*, t. j. Bogonosna gora (Bağa, Bog; bar- = nositi; bairya = nošenje). Po svoj prilici istom poslije pokrštenja tamošnjih Hrvata, koji su još u Porfirogenetovo doba bili nekršteni, bila za porugu prozvana Babjom gorom. Ipak još danas na njezinu podnožju »gorali« plešu oko vatre neki tajnoviti ples, — ostatak staroga kulta Vatre, čeda Ahuramazdina. Zanimljivo je, da »gorali« jedini u Karpatima oĝanj zovu »vatra«, a to je staroiranska riječ »atar, atra« za oĝanj, (ignis). I tako s pravom smijemo kod Isidorove »Bijele Indije« misliti na Porfirogenetovu »Bijelu Hrvatsku«. Jedna i druga su nekoć bile iranske.¹¹

¹¹ Gorali još danas nose svuda sa sobom sjekiricu s dugim drškom i zovu je toporek, toporeček. A to je izmjenjena iranska riječ: tabarek = mala

Isidorov opis prilika u Arahoziji dopušta također isporođivanje s Tanaisom i s današnjom Hrvatskom. U Arahoziji su poslije Aleksandra Velikoga stanovali Grci i Iranci jedni uz druge, ali pod posebnim upravama. Aleksandropolis ili Aleksandreia Arahotón, bio je glavni grad s grčkom autonomijom, a Horohvát s domaćom iranskom. Slično je bilo, kako smo vidjeli, u Tanaisu.

Kod Isidora narodnim se imenom imenuje: 1. zemlja; 2. domaći glavni grad; 3. rijeka, što je protjecala kroz oba glavna grada. Sličnu pojavu imademo u današnjoj Hrvatskoj, u okolici glavnoga grada Zagreba, gdje se naziva: 1. zemlja u domaćem narječju *Horvátska*; 2. jedno naselje u zagrebačkom predgrađu *Horvati*; 3. jedna rječica u Zagorju, pritoka Krapine, *Horvátska*. Pažnje je vrijedno i sličnost u naglasku. Isidor stavlja u »Horhoád« naglasak na zadnji slog, što znači, da je domaće pučanstvo svoje rodno ime izgovaralo i naglašivalo *Horohvát*. A i današnji Hrvati naglašuju svoje ime na zadnjem slogu: kajkavci potpuno, Horvát, a štokavci djelomično, Hrvát.

V. PRELAZ IMENA IZ IRANSKE SREDINE U NEIRANSKU

Upravo naglasak na zadnjem slogu razjašnjuje nam zagonetku, kako je iz staroiranskog *Horohvát* nastalo grčko *Horoat*, *Horuat* u Tanaisu i kasnije slavensko ime *Horvát*, *Hrvát*. Onaj -h- u sredini bio je slab i kad se iransko ime brže izgovaralo, a naglasak pao na zadnji slog, prečuo ga je onaj, koji nije znao značenje iranske riječi. Tada se srednji -o- slio u jedno sa srodnim -v- slijeedećeg sloga u *Horvát*. Isidor je kao perzijski državljaniin znao perzijski i stoga je zabilježio ne samo naglasak nego i srednji -h-. No već u Tanaisu vidimo, kako je grčki pisar bio u neprilici, kad je trebalo grčkim slovima izraziti strano iransko ime: na istoj ploči najprije ga je napisao — dodavši dakako grčki završetak -os — *Horoath-os*, a nešto niže *Horouath-os*. Na kasnijoj ploči ime dolazi samo jedamput i to kao *Horoath-os*. U sva tri slučaja pisar je prečuo srednji -h-. Naglasci tu nisu označeni, jer su obje ploče ispisane velikim grčkim slovima, te nije bilo mjesta za naglasak.

sjekirica. Slična sjekirica s dugim drškom isklesana je na Darijevom nadgrobnom spomeniku. Herzfeld, ne znajući da Gorali s takovom sjekiricom vrše posebne kretnje kod plesa oko vatre, misli da je Darijeva sjekira »vielleicht symbolische Waffe« (Iranische Felsreliefs, 16). — Iransko podrijetlo današnjih Slovaka i njihovu vezu s nekadanjim Bijelim Hrvatima najbolje zavrjeđuje naziv *Tót*, kojim ih pogrđno zovu Mađžari. Svi turanski narodi zovu Irance *Tát*, često s prezirnim prizvukom. *Tát* je prvotno značilo isto, što slavenski naziv *Nijemac*: čovjek, koji nerazumljivo govori. Od *Tát* je s vremenom kod Mađžara postalo *Taut*, *Toot*, *Tót*. Cfr. H. H. Schaefer, *Türkische Namen der Iranier*. Festschrift Fr. GIESE. Die Welt des Islams. Sonderband. Leipzig 1941; S. 1—34. — J. Melich, Budapest, uvjerava doduše Schaefera (S. 33), da mađž. *Tót* dolazi od imena tračkog naroda *Tauti*, koji je u IV. v. stanovao u Daciji Rhipensis. No ni on ni Schaefer ne znaju, da svi važniji karpatsko-slovački vrhovi još danas nose *iranska* imena!

Kad su kasnije Slaveni čuli iransko ime *Horohvát, Horohvati*, a poslavenjeni *Horohvati* s jezikom zaboravili i pravo značenje svoga imena, srednji je *-oh-* jednostavno ispao: mjesto staroga *Horohvát* ostalo je filolozima tako zagonetno ime *Hrvát, Hrvát*.

Iz ovog genetičkog historijskog prikaza povijesnog razvoja hrvatskog narodnog imena slijede dva konačna i za daljnje istraživanje hrvatske prošlosti i žive sadašnjosti neobično važna zaključka: 1. Neprekidna stoljetna živa upotreba imenâ *Horvát, Hrvát* kod samih Hrvata, Porfirogenetova etimologija hrvatskog imena, tanaidski natpisi i svjedočanstvo Isidora Haraškog pokazuju, da su ta dva oblika jedini pravi domaći nazivi, a svi drugi su strana prilagođivanja ili izobličivanja. 2. O iranskom podrijetlu hrvatskog narodnog imena, njegovih nosilaca i glavne jezgre kasnijega slavenskoga naroda Bijelih Hrvata i sadnjih Hrvata ne može se više sumnjati. HRVAT—HORVAT—HOROAT—HORUAT—HOROHVAT—HARAHVAT—HARAHVAITI—HARAHVATIS: — evo karika zlatnog lanca, koji od Jadrana vodi na Vislu, od Visle na Don, od Dona dalje niz nekadanje iranske rijeke Amu-darju i Syr-darju do svete staroiranske gore Bogostana, do slavnog Persepolisa, do porječja bajoslovnog Inda i do obala sadašnjeg Indijskog oceana, tog nekadanjeg iranskog Crvenog ili južnog mora. U stari Iran vodi i starohrvatska umjetnost, vjerski običaji, banovi sa županima i gospodarima, slavno hrvatsko konjaništvo, dugi i kratki mačevi Kninskog muzeja, stara hrvatska plemenska organizacija sa sedam rodova, mnoštvo imena osoba, mjesta i rijeka, nazivi dana u tjednu i mjeseci u godini itd. Slavenski će Hrvati sebe i svoju prošlost i svoj jezik i znatan dio svoje sadašnjosti istom onda razumjeti, kad dobro prouče prošlost staroiranskih svojih preda.¹² »Krv nije voda«!

Čim se dokazalo iransko podrijetlo hrvatskog narodnog imena, ne će biti teško prodrijeti i u njegov smisao te otkriti njegovu prvotno značenje. I ta lahkoća bit će nova potvrda njegovog pravo iranskog podrijetla i značenja.

VI. PRVOTNO ZNAČENJE

Vidjeli smo, da je najstariji *pisani* oblik hrvatskog imena staroiranski naziv HARAHVATIS. To je ime isprva bilo samo geografska oznaka. Glasilo je *Harahvati* ili *Harahvaiti*, a to je pridjev ženskoga roda od *harahvant-* i znači »bogata jezerima«.

¹² Pokojni Domjanić bio bi se iznenadio, kad bi bio čuo, da je »slatki naš Kaj« odzvanjao već u Pasargadama i Persepolisu na dvoru Cira Velikoga i Darija. Cfr. Bartholomae Chr., Altiranisches Wörterbuch. Strassburg 1905, Sp. 422: »Kâ — adv., wie? — Kâ, Kây, pronom, interrog., welcher? wer? ...«. — Na nadgrobnom Darijevom spomeniku isklesan je i predstavnik »Harahvatiša«. Ima čizme kao naši šljivari i kumeki, a prepassao se preko kabanice onako i onakovim kratkim mačem kao starohrvatski velikaš u Kninskom muzeju (Cfr. Herzfeld, Iran. Felsreliefs, Abb. 6).

Harahvati bila je dakle iranska pokrajina, koja je obilovala jezerima. Ime odgovara indoarijskom izrazu *sárasvati*.¹³ Pogledamo li na zemljovidu današnji južni Afganistan, gdje je nekoć bilo središte perzijske satrapije »Harahvatiš«, lako ćemo se uvjeriti, da taj kraj u poredbi s obližnjim pustinjama i s drugim predjelima iranske visoravni doista obiluje vodama, — jezerima, rijekama, potocima i vodenim kanalima. Tijekom vremena stalo je ime Harahvati označivati i one arijske ili iranske rodove i plemena, što su zaposjeli te plodne krajeve. Da to shvatimo sjetimo se samo sredovječnih Moravaca, Bošnjaka i Neretljana. Već u natpisima Darijevim ime Harahvatiš označuje i satrapiju i njezine stanovnike, a isto tako i kasniji grčki pisci iskrivljenim nazivima »Arahotói«, »Arahosíoi« zovu i zemlju i stanovništvo. Drugog imena za stanovnike Grci — izuzevši, kako ćemo vidjeti, Herodota. — uopće ne poznaju.

Iranistima J. Markwartu i E. Herzfeldu bilo je začudno, što Herodot nigdje ne spominje satrapije Harahvatiš ni s pravim ni s iskrivljenim imenom. A ipak je on svoje opširne izvještaje o Perziji pisao samo pol stoljeća poslije smrti Darijeve, t. j. oko g. 448. pr. Kr. On točno navodi, koliko je koja satrapija plaćala poreza, a opisujući vojsku, što ju je Kserkse bio poveo na Grke, poimence nabraja narode, koji su je sastavljali. A ni u jednom ni u drugom popisu nema ni traga o inače velikoj i bogatoj satrapiji Harahvatiš. Čini se, da toga imena on uopće nije čuo, premda je na svom putovanju bio dopro i u Perziju, barem do Babilona, ako ne i nešto dalje. Markwart je problem proučio i rješava ga tvrdnjom, da su kod Herodota stanovnici provincije Harahvatiš spomenuti pod dva druga plemenska ili narodna naziva, jedamput — i to neispravno — kao »Paktyes«, a dva put pod svojim pravim plemenskim imenom kao »Thamanaioi«. »Iz Herodota, veli on, dade se izvesti, da je naziv »Paktyes« u opreci prema čisto geografskim oznakama *Harahvatiš* i avestijskoj *Haetumant*, bilo pravo narodno ime, koje je nekoć imalo opširnije značenje i obuhvatalo i Arahozijske. Ovi su u popisu poreznih okružja (Her. 3, 93) i u jednoj bajoslovnoj pripovijesti (Her. 3, 117) navedeni pod oznakom *Thamanaioi*, koje odgovara staroperzijskom *Thamana* i avestijskom *Sama*. U katalogu pak Kserksove vojske ne bi uopće bili zastupani, ako ne bi bili uvršteni među »*Paktyes*...«.¹⁴

To Markwartovo mnijenje, da su Herodotovi *Thamanaioi* Darijevi *Harahvatiš* i da je to njihovo prvotno plemensko ili narodno ime u grčkom obliku, prihvatio je nedavno E. Herzfeld, utvrdio ga i osvijetlio primjerima iz Aveste.¹⁵ On upozoruje, da se bajoslovni pobjednik zmaja div Krsaspa u Jaštu 13, 61 i 136 naziva *Sama* i dokazuje, da je cijeli taj mit o Krsaspi arahozijska ili horohvatska preradba prastarog arijskog mita, koji se u

¹³ Bartholomae Chr., *Altiran. Wtbuch*, Sp. 1788.

¹⁴ Markwart J. *Untersuchungen zur Geschichte von Iran*-Leipzig 1905. 176.

¹⁵ Herzfeld E., *Mythos und Geschichte*. Arch. Mitt. aus Iran, VI (1934).

Indiji pjevao pod imenom Indra i Vrtra, a u zapadnom Iranu (Mediji) kao Thraetaona i Ažidahaka. I mjesto, gdje se radnja eposa o Krsaspi odigrava, jest u Arahoziji, naime »variš Pišinah«. I radnja Herodotove priče o vodnim branama na rijeci Akes, u kojoj sudjeluju i *Thamaniaoi* a Herodot je priča po staroperzijskoj verziji, zbiva se u istočnom Iranu, na području satrapije Harahvatiš, — na istom, gdje je lokaliziran mit o Krsaspi Sami. I to je za Herzfelda dokaz, da su *Sama* (sa etničkim završetkom *-ana: Samana*) stanovnici satrapije *Harahvati* pod svojim etničkim imenom. Oni su morali biti ondje već prije VII—VIII. v. prije Krista, jer je negdje u to doba nastao mit o Krsaspi Sami.

Značenja imena *Sama*, *Samana* ni Herzfeld ni Markwart ne tumače. Po Hertelu, na kojega Herzfeld upućuje, značilo bi ime »tatkraftig«, silan, jak. Vidjet ćemo, što će na to reći noviji filolozi-iranisti. Na temelju dosadanjeg istraživanja može se samo to s pouzdanjem ustvrditi, da se onaj dio Iranaca, koji se za razliku od Medijaca, Perzijaca, Partha itd. zvao *Sama*, *Samana* i osvojio plodne i vodom obilate krajeve između Hindukuša i Indijskog oceana, počeo po toj svojoj novoj domovini nazivati i *Harahvatiš*, *Horohvat*, dok s vremenom to geografsko ime nije prevladalo i posve potisnulo u zaborav prijašnje plemensko ime i postalo njihovim isključivim etničkim imenom.

VII. ŽIVOTNA SNAGA HRVATSKOG IMENA

Jedan od razloga te promjene bit će bez sumnje vrijednost, važnost i odličnost satrapije Harahvatiš i njezinog imena u okviru starog ahemenidsko-perzijskog imperija. Prema najnovijim Herzfeldovim istraživanjima sastojala se iranska jezgra perzijskog carstva za vladanja Cira Velikoga, Kambiza i barem prvih godina Darijevih iz pet velikih satrapija ili saveznih kraljevstava: 1. Mada ili Medija; 2. Parsa ili Perzija; 3. Parthava; 4. Bahtriš ili Baktrija i 5. HARAHVATIŠ.¹⁰ Od njih je bila Harahvatiš-Horohvat i tada i kasnije najbogatija i najljepša.

Da je bila najbogatija, razabire se iz Herodotova poreskog popisa: Parsa, koja je poslije Medije bila preuzela pod svojom dinastijom Ahemenida ili Hahamanišija vodstvo, nije tada plaćala velikom kralju nikakova poreza. Druge četiri doprinosile su u državnu kasu svote, koje su odgovarale njihovoj ekonomskoj snazi. Parthava 200 talenata, Bahtriš 360, Mada 400, a *Harahvatiš* 600 talenata. Od osvojenih neiranskih satrapija plaćale su samo Babilon i Egipat (Mudraja) više od »Harahvatiš«: Egipat 700 talenata, a bogati Babilon 1000. Harahvatiš je, čini se obi-

¹⁰ Herzfeld E., Zarathustra. Arch. Mitt. a. Iran. I (1929); S. 79. — W. Hinz, *Das erste Jahr des Grosskönigs Darius*. Zeitschr. d. Deutsch. Morgenländ. Gesellsch., 92. Leipzig 1938; S. 140. — Isti, *Zu den altpersischen Inschriften von Susa*. ZDMG 95 (1941); S. 235.

lovala i slonovima, jer Darije u jednoj utemeljiteljnoj listini palača u Susi kaže: »... Slonova kost, koja je ovdje upotrebljena, dovezena je iz zemalja Kuš i Sind i hača *Harahvatija*«. ¹⁷

Harahvatiš bila je i lijepa. To ne tvrdi tek tkočod nego sam najviši staroperzijski bog Ahura Mazda u Avesti. U prologu Videvdata (1, 12) gdje nabraja svoja najvažnija stvorenja, kaže: »... Kao deseto između najboljih mjesta i naselja stvorio sam Ja, Ahura Mazda, *lijepu Harahvaiti*...«. ¹⁸

Nije dakle čudo, da je geografsko ime jedne tako bogate i lijepo zemlje moglo potisnuti u zaborav plemensko ime njezinih stanovnika i postati njihovim novim etničkim imenom. Razumljivo je također, da su je u svojem nacionalnom eposu mogli smatrati dostojnom, da bude domovina nadljudskog diva Krsaspe. Isto tako je shvatljivo, da su se nakon seobe u iransku stepsku zonu s ponosom po svojoj slavnoj domovini nazivali »Horohvati«, a i sinovima rado davali njezino ime, kao n. pr. Sandarzije u Tanaisu i onaj bijelo-hrvatski velikaš, čiji sin je u VII. v. vodio jedno od sedam hrvatskih plemena na Jug u Dalmaciju. To nam također bar donekle razjašnjuje zagonetku, zašto se staro-iransko ime »Horohvati« jedino od svih brojnih iranskih plemenskih, narodnih i rasnih imena sve do sada sačuvalo u Evropi i uz neznatne se izmjene žilavo drži na životu već gotovo tri milenija.

Kad je u prvoj polovici VII. v. u dugim ratovima s carem Heraklijem perzijsko carstvo najprije silno oslabilo, a onda pod naletom pobjedonosnih Arapa konačno propalo, izgubila je svoju važnost i starodrevna Harahvati-Horohvat. S vremenom se zaboravilo ili posve izmijenilo i njezino ime. No upravo tada nastale su daleko na zapadu dvije druge pomladene *Harahvati* s imenom nešto promjenjenim u *Horvati*, *Hrvati* i s izmjenjenim jezikom. To je bila Bijela ili Velika Hrvatska u središtu Evrope i treća Hrvatska na evropskom Jugu. Matice u Iranu je nestalo; druga je živjela oko četiri stoljeća, ali treća Hrvatska već trinaest stoljeća dično nastavlja slavni život nekadanjih Samana-Horohvata, otkriva svoju pravu prošlost i u mucu i krvi se trudi, da postane i bogata i lijepa i uopće takova, da s njom budu zadovoljna ne samo njezina čeda nego i pravi njezin Bog, kako je nekoć Ahura Mazda bio zadovoljan sa svojom lijepom »Harahvaiti«.

Stj. Krizin Sakač D. I.

¹⁷ Herzfeld E., *Altpersische Inschriften*. Berlin 1938; S. 17.

¹⁸ Wolff Fritz, *Avesta, die heiligen Bücher der Parsen*. Strassburg 1910; S. 318.